

“ Κάθε δραστηριότητα καταναλώνει και παράγει πληροφορίες ταυτόχρονα. Η ικανότητα δημιουργίας πληροφοριών αυξάνεται πιο γρήγορα από την ικανότητα του ανθρώπου να χρησιμοποιήσει και απορροφήσει αποτελεσματικά τις πληροφορίες. Η επάρκεια πληροφοριών δημιουργεί τη ζήτηση για περισσότερες πληροφορίες με σκοπό να βρεθούν τα μέσα διαχείρισης της μάζας των πληροφοριών · σε μια βιβλιοθήκη υπάρχει ανάγκη για ένα ευρετήριο · για ένα πρόγραμμα ηλεκτρονικού υπολογιστή, (...) για μια βάση δεδομένων (...).”¹.

Διάγραμμα εισήγησης

Εισαγωγή

I. Οι βάσεις δεδομένων ως εργαλεία αναζήτησης

A. Εισαγωγή στη δικαιική προστασία των βάσεων δεδομένων

B. Μηχανές αναζήτησης και βιβλιοθήκες

II. Η μεταμόρφωση των βιβλιοθηκών υπό την επίδραση των νέων τεχνολογιών

A. Οι βάσεις δεδομένων, έργα προς χρήση και δανεισμό

B. Οι ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες

Συμπέρασμα

Εισαγωγή

Οι βάσεις δεδομένων διατηρούν στενούς δεσμούς με το περιβάλλον των νέων τεχνολογιών. Στο μυαλό των περισσότερων από μας, μια βάση δεδομένων αποτελεί την ηλεκτρονική συλλογή πληροφοριών στην οποία αποκτά κανείς πρόσβαση μέσω της οθόνης του ηλεκτρονικού του υπολογιστή. Από την άλλη, οι βιβλιοθήκες έχουν παραδοσιακά και κατά ένα ρομαντικό τρόπο ταυτιστεί στην κοινή σκέψη με τον χώρο της έντυπης έκδοσης. Η παρατήρηση αυτή θα μπορούσε, ενδεχομένως, να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι βάσεις δεδομένων και βιβλιοθήκες ανήκουν σε διαφορετικούς μη συμβατούς κόσμους ή τουλάχιστον ότι εκφράζουν διαφορετικές εποχές.

Ωστόσο, αυτή η θέση δεν είναι ορθή. Καταρχήν, γιατί από την άποψη τουλάχιστον της νομικής τους προστασίας ως βάσεις δεδομένων δεν νοούνται μόνο οι ηλεκτρονικές συλλογές, αλλά οι συλλογές οποιασδήποτε μορφής που παρουσιάζουν συγκεκριμένα δομικά χαρακτηριστικά. Όμως, στο στοιχείο αυτό θα αναφερθούμε αναλυτικά λίγο παρακάτω.

¹ Goldfinger C., L'utile et le futile, L' économie de l'immatériel, Paris : O. Jacob, 1994, σελ. 206. Η φράση του συγγραφέα αποδίδεται σε ελεύθερη μετάφραση.

Έπειτα, διότι η αναζήτηση στις σύγχρονες βιβλιοθήκες πραγματοποιείται με ηλεκτρονικά εργαλεία, πολλά από τα οποία είναι βάσεις δεδομένων, ενώ στις ηλεκτρονικές ή ψηφιακές βιβλιοθήκες η διαφοροποίηση από τις βάσεις δεδομένων είναι ιδιαίτερα δυσδιάκριτη, αν όχι ανύπαρκτη. Χαρακτηριστική περίπτωση, η προσφάτως ανακοινωθείσα πρόθεση της εταιρίας Google να δώσει ηλεκτρονική μορφή και να διαθέσει μέσω της μηχανής αναζήτησης της στο Διαδίκτυο πάνω από δεκαπέντε εκατομμύρια βιβλία προερχόμενα από τις βιβλιοθήκες του Στάνφορντ, της Οξφόρδης, του Χάρβαρντ, του Μίτσιγκαν και της Νέας Υόρκης².

Η σχέση των βιβλιοθηκών με τις βάσεις δεδομένων δεν είναι μονοσήμαντη. Κατά μια άποψη, οι βάσεις δεδομένων είναι βιβλιοθήκες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ενώ έχει υποστηριχθεί ότι κάθε βιβλιοθήκη αποτελεί βάση δεδομένων. Βιβλιοθήκες και βάσεις δεδομένων χαρακτηρίζονται από πολυσυλλεκτικότητα. Πράγματι, τόσο βιβλιοθήκες οι όσο και οι βάσεις δεδομένων αποτελούν συλλογές έργων, ή άλλων στοιχείων. Τα περιεχόμενά τους άλλοτε προστατεύονται από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας και άλλοτε όχι. Έτσι, μια βιβλιοθήκη μπορεί εκτός από προστατευόμενα λογοτεχνικά ή επιστημονικά έργα, να περιέχει απλά στατιστικά στοιχεία και πληροφορίες ή μη προστατευόμενα πλέον έργα εξαιτίας της παρόδου της χρονικής διάρκειας προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας. Κατά τον ίδιο τρόπο, το περιεχόμενο μιας βάσης δεδομένων είναι δυνατό να αποτελείται από απλές μη προστατευόμενες πληροφορίες ή/και από προστατευόμενα έργα.

Οι συλλογές αυτές μπορεί να εμπεριέχουν και άλλες συλλογές, ενώ οργανώνονται δομικά χάρη στην ύπαρξη άλλων στοιχείων τα οποία ενίοτε λαμβάνουν την μορφή καταλόγων ή «συλλογών» στα οποία και οφείλουν την λειτουργικότητά τους. Το τελευταίο χαρακτηριστικό, η χρήση, δηλαδή, ειδικών εργαλείων για την αναζήτηση των περιεχομένων μιας βάσης δεδομένων ή μιας βιβλιοθήκης, προσδίδει προστιθέμενη αξία στις πληροφοριακές αυτές συλλογές και τις διαχωρίζει από την απλή και άναρχη συγκέντρωση πληροφοριών σε μια αίθουσα ή σε στον σκληρό δίσκο ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Ωστόσο, βάσεις δεδομένων και βιβλιοθήκες παρουσιάζουν και ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό πέρα από τη δομική οργάνωσή τους : τη λειτουργία τους. Η βασική λειτουργική τους αποστολή συνίσταται στην οργανωμένη συγκέντρωση της γνώσης και στην προσφορά της στο κοινό, άλλοτε κατά τρόπο γενικό και άλλοτε εξειδικευμένο ανάλογα με την κατηγορία του κοινού στο οποίο απευθύνονται.

² Le Monde, 16 décembre 2004.

Στην σύγχρονη εποχή, οι πληροφορίες είναι διάσπαρτες, αντλούνται από διάφορες πηγές και διαχέονται μέσα από πολλαπλούς διαύλους επικοινωνίας, ωστόσο η απόκτηση εξειδικευμένης αλλά και γενικής γνώσης καθίσταται ολοένα και πιο δύσκολη. Οι πηγές πληροφόρησης πολλαπλασιάζονται, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι η απόκτηση της γνώσης είναι πιο εύκολη. Η συγκέντρωση, η διαχείριση και η διάθεση πληροφοριών αποτελούν λειτουργίες εξίσου χρήσιμες με την παραγωγή και δημιουργία πληροφοριών, αφού η υπερπροσφορά ή η άναρχη προσφορά δεδομένων μπορεί να οδηγεί σε λανθασμένη ή ελλιπή πληροφόρηση. Λύση στο πληροφοριακό και γνωστικό χάος καλούνται να δώσουν τόσο οι βιβλιοθήκες όσο και οι βάσεις δεδομένων.

Η χρήση των βάσεων δεδομένων ως εργαλείων αναζήτησης πληροφοριών π.χ. η έρευνα ως προς τους τίτλους των έργων ή η αναφορά στην τοποθέτησή τους στον κατάλληλο χώρο της βιβλιοθήκης αποτελούσε πάντοτε απαραίτητη λειτουργία μέσα σε μια βιβλιοθήκη. Στο παρελθόν, αυτό πραγματοποιούνταν μέσα από καταλόγους σε χαρτί, οι οποίοι υποδείκνυαν τη θέση κάθε βιβλίου. Σήμερα, ο χρήστης καταφεύγει στον ηλεκτρονικό κατάλογο ή στη μηχανή αναζήτησης της βιβλιοθήκης για την αναζήτηση των βιβλίων, ενώ ορισμένες μορφές αναζήτησης πραγματοποιούνται ακόμη και σήμερα με τη βοήθεια καταλόγων σε έντυπη μορφή π.χ. ενώ η αναζήτηση των βιβλίων γίνεται πλέον ηλεκτρονικά, η αναζήτηση των περιοδικών γίνεται με τη βοήθεια ενός καταλόγου σε χαρτί. Τόσο οι παραδοσιακοί κατάλογοι όσο και οι ηλεκτρονικές μηχανές αναζήτησης που χρησιμοποιούνται στις βιβλιοθήκες αποτελούν βάσεις δεδομένων. Η μελέτη νομικών ζητημάτων αναφορικά με τη χρήση αυτών των βάσεων δεδομένων σε βιβλιοθήκες αποτελεί αντικείμενο του πρώτου μέρους της παρουσιάσής μας (I).

Οι τεχνολογικές εξελίξεις έχουν εισάγει νέα δεδομένα όχι μόνο στον τρόπο οργάνωσης, αλλά και στην ίδια την υπόσταση των βιβλιοθηκών. Οι βιβλιοθήκες μεταμορφώνονται και προσαρμόζονται στις σύγχρονες εξελίξεις. Εκσυγχρονίζονται για να προσφέρουν πρόσβαση όχι μόνο σε βιβλία και στις παραδοσιακές έντυπες συλλογές, αλλά και σε νέες κατηγορίες έργων προκύπτουν από την εκεταμένη χρήση των νέων τεχνολογιών, όπως προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, πολυμέσα και βάσεις δεδομένων.

Παράλληλα, η εικόνα της παραδοσιακής βιβλιοθήκης σταδιακά αντικαθίσταται από αυτήν της αμιγώς ηλεκτρονικής ή εικονικής βιβλιοθήκης, η οποία παρέχει τη δυνατότητα αναζήτησης από τον ιδιωτικό χώρο του χρήστη. Οι βιβλιοθήκες αλλάζουν μορφή διεκδικώντας δυναμικό ρόλο στην νέα ψηφιακή πραγματικότητα.

Η ενασχόληση με τη διάθεση στο κοινό μέσα από βιβλιοθήκες νέων κατηγοριών έργων που εμπίπτουν στην έννοια των βάσεων δεδομένων αλλά και η εφαρμογή του νομικού

πλαisiού προστασίας των βάσεων δεδομένων στις ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες αποτελεί το αντικείμενο του δεύτερου μέρους της παρουσίασης αυτής (II).

I. Οι βάσεις δεδομένων ως εργαλεία αναζήτησης

Η βάση δεδομένων είναι ένα σύνθετο πληροφοριακό σύνολο, το οποίο αποτελεί ταυτόχρονα εργαλείο και θησαυροφυλάκειο της γνώσης, με την έννοια ότι ο σχετικός όρος περιλαμβάνει και χαρακτηρίζει τόσο το γνωστικό corpus (δηλαδή τα επιμέρους στοιχεία του περιεχομένου, τα διάφορα ετερόκλητα περιεχόμενα της βάσης, τα οποία αναζητά ο χρήστης) όσο και την ιδιαίτερη δομή και διάρθρωση του περιεχομένου αυτού (δηλαδή τη μορφή της βάσης, την οργανωτική ή θεματική δομή που επιτρέπει την αναζήτηση).

Η διπλή αυτή φύση των βάσεων δεδομένων ήταν φυσικό να επηρεάσει και το ζήτημα της νομικής προστασίας τους τόσο σε εθνικό, όσο και σε κοινοτικό και διεθνές επίπεδο. Η ψήφιση της κοινοτικής Οδηγίας 96/9/EK για τη νομική προστασία των βάσεων δεδομένων εισήγαγε ένα καθεστώς διπλής προστασίας για τον σύνθετο αυτό πληροφοριακό οργανισμό. Η πρωτότυπη δομή ή επιλογή των περιεχομένων της βάσης, δηλαδή ο οργανωτικός και θεματικός σκελετός αυτής, προστατεύονται από τις διατάξεις του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας. Το περιεχόμενο της βάσης προστατεύεται από ένα νέο ειδικής φύσης δικαίωμα, το οποίο χορηγείται στο πρόσωπο του κατασκευαστή της βάσης υπό την προϋπόθεση ότι η απόκτηση, η εξακρίβωση ή η παρουσίαση του περιεχομένου εκφράζουν ουσιώδη, ποσοτική ή ποιοτική, επένδυση.

Στην ενότητα που αμέσως ακολουθεί θα ασχοληθούμε με τη διττή προστασία των βάσεων δεδομένων, τόσο από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας όσο και από τον νέο δικαίωμα ειδικής φύσης (Α). Παράλληλα, ιδιαίτερη θέση στην ανάλυσή μας κατέχει η μελέτη των νομικών πτυχών της χρήσης των βάσεων δεδομένων ως εργαλείων αναζήτησης έργων και άλλων στοιχείων σε βιβλιοθήκες (Β).

A. Εισαγωγή στη δικαϊκή προστασία των βάσεων δεδομένων

Όπως σημειώθηκε και πιο πάνω, βάσεις δεδομένων και βιβλιοθήκες παρουσιάζουν πολλά σημεία επαφής. Η πολυσήμαντη σχέση βάσεων δεδομένων και βιβλιοθηκών ουσιαστικά επιβεβαιώνεται και από τον ορισμό των βάσεων δεδομένων από τις κοινοτικές

αρχές στην Οδηγία 96/9/EK σχετικά με τη νομική προστασία των βάσεων δεδομένων. Ο ορισμός των βάσεων δεδομένων στην Οδηγία αυτή είναι ιδιαίτερα ευρύς, τουλάχιστον αρκετά ώστε να περιλαμβάνει τις βιβλιοθήκες, ηλεκτρονικές ή μη³, ή έστω τους καταλόγους βιβλιοθηκών⁴. Πράγματι, σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ.2 της Οδηγίας 96/9/EK που μεταφέρθηκε στην ελληνική έννομη τάξη στην παράγραφο 2^α του άρθρου 2 του Ν.2121/1993 «ως βάση δεδομένων νοείται η συλλογή έργων, δεδομένων ή άλλων ανεξάρτητων στοιχείων, διευθετημένων κατά συστηματικό ή μεθοδικό τρόπο και ατομικώς προσιτών με ηλεκτρονικά ή άλλα μέσα ή με άλλο τρόπο».

Η υπαγωγή και των μη ηλεκτρονικών βάσεων δεδομένων στο πλέγμα νομικής προστασίας της Οδηγίας 96/9/EK επεκτείνει ουσιαστικά το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, αφού πλέον είναι δυνατό να χαρακτηρίζονται ως βάσεις δεδομένων πολλές γνωστές από το αναλογικό περιβάλλον συλλογές στοιχείων ή συλλεκτικά έργα. Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστικό ότι η παροχή της νομικής προστασίας της Οδηγίας για το σύνολο των συλλογών ανεξαρτήτως της μορφής τους (παραδοσιακής σε χαρτί ή ηλεκτρονικής) οφείλεται στις πιέσεις ορισμένων κρατών που διαθέτουν μεγάλο αριθμό παραδοσιακών εγκυκλοπαιδειών σε χαρτί, όπως η Ιταλία και η Ολλανδία⁵.

Πέρα από τον χαρακτηρισμό της βάσης δεδομένων ως συλλογής, ηλεκτρονικής ή μη, ιδιαίτερη σημασία πρέπει να αποδοθεί στην απαίτηση της ύπαρξης μιας μεθόδου ή ενός συστήματος που επιτρέπει την άμεση, ανεξάρτητη και ευθεία πρόσβαση στα περιεχόμενα της βάσης δεδομένων, ενώ είναι αδιάφορο το εάν αυτή η πρόσβαση πραγματοποιείται με τη συνδρομή ηλεκτρονικών μέσων ή με άλλα μέσα. Στο πλαίσιο αυτό, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως βάσεις δεδομένων πολλές από τις ήδη γνωστές μας πληροφοριακές συλλογές, όπως τηλεφωνικοί κατάλογοι, εγκυκλοπαίδειες, ανθολογίες, συλλογές επιστημονικών περιοδικών, ακόμη και το ίδιο το περιοδικό ή η εφημερίδα, διαδικτυακοί τόποι, ενδεχομένως και η προσωπική ατζέντα με τα τηλέφωνα και τις διευθύνσεις φίλων και γνωστών.

Αντιθέτως, δεν εμπίπτουν στον ορισμό της βάσης δεδομένων συλλογές στις οποίες λείπουν οι προϋποθέσεις της νοηματικής ανεξαρτησίας των δεδομένων και της ατομικής πρόσβασης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα κινηματογραφικά, τα οπτικοακουστικά, τα

³ Adams J., Small Earthquake in Venezuela, The Database Regulations 1997, E.I.P.R.1998.130 · Thakur N., Database Protection in the European Union and the United States : the European Database Directive as an Optimum Global Model, I.P.Q.2001/1.114.

⁴ Rees Ch.-Chalton S., Database Law, Jordans, 1998, σελ. 51.

⁵ Βλ. Gallot – Le Lorier M.-A., La directive européenne du 11 mars 1996 sur la protection des bases de données, Legicom n° 10/1995.59.

λογοτεχνικά και τα μουσικά έργα, αναφορικά με τα οποία ρητά αποκλείεται η υπαγωγή τους στην έννοια των βάσεων δεδομένων.⁶ Πράγματι, ένα λογοτεχνικό ή οπτικοακουστικό έργο που παρουσιάζει συγκεκριμένη πλοκή ή ακολουθεί μια συγκεκριμένη δομή και ένα συγκεκριμένο σενάριο, δεν αποτελεί βάση δεδομένων, αφού τα επιμέρους στοιχεία που το απαρτίζουν δεν είναι ανεξάρτητα, υπό την έννοια ότι αποκτούν σημασία μόνο όταν κάποιος αποκτά πρόσβαση σ' αυτά συνολικά και όχι μεμονωμένα. Μια μεμονωμένη σκηνή, μια παράγραφος ή μια λέξη αποκτά λειτουργικότητα και υπάρχει νοηματικά μόνο εάν ιδωθεί ως τμήμα του συνόλου, δηλαδή αντλεί την πληροφοριακή αξία της από το σύνολο στο οποίο εντάσσεται οργανικά.

Η μελέτη του δικαικού πλαισίου προστασίας των βάσεων δεδομένων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την καλύτερη και ομαλότερη χρήση των έργων και πληροφοριών που εμπεριέχονται σε βάσεις δεδομένων. Η διπλή, οργανωτική από τη μια και πληροφοριακή ή γνωστική από την άλλη, φύση του πληροφοριακού συνόλου «βάση δεδομένων» προκαθορίζει και τη μορφή της νομικής τους προστασίας. Η δομική και θεματική οργάνωση του περιεχομένου είναι δυνατό να προστατεύεται από το διατάξεις του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, ενώ τα περιεχόμενα της βάσης ως σύνολο ή ως ουσιώδη υποσύνολα προστατεύονται από το δικαίωμα ειδικής φύσης του κατασκευαστή.

1. Η προστασία της βάσης δεδομένων από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας

Σύμφωνα με το άρθρο 2^α του Ν.2121/1993, η προστασία των διατάξεων του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας χορηγείται στις βάσεις δεδομένων οι οποίες λόγω της επιλογής ή της διευθέτησης των περιεχομένων τους αποτελούν πνευματικά δημιουργήματα. Με άλλα λόγια, η χορήγηση της προστασίας προϋποθέτει τη διαπίστωση της ύπαρξης πρωτοτυπίας στην επιλογή ή στη δομή των περιεχομένων της βάσης.

Η αναζήτηση της πρωτοτυπίας στην επιλογή ή στη διάταξη των περιεχομένων ακολουθεί τη νομική παράδοση της Διεθνούς Σύμβασης της Βέρνης αναφορικά με την αναζήτηση της πρωτοτυπίας σε κλασικά συλλεκτικά έργα, στις εγκυκλοπαίδειες και στις ανθολογίες. Ωστόσο, η ανεύρεση της δημιουργικής αυθαιρεσίας στις σύγχρονες βάσεις δεδομένων δεν είναι τόσο εύκολη υπόθεση. Η ανάγκη αυξημένης λειτουργικότητας και πληρότητας πληροφοριακού περιεχομένου των βάσεων δεδομένων οδηγούν συχνά στην επιλογή μιας

⁶ Βλ. αιτιολογικό 17 της Οδηγίας.

θεματικής και οργανωτικής διευθέτησης του περιεχομένου που υποτάσσεται σε πρακτικές σκοπιμότητες παρά σε επίδειξη δημιουργικής ευαισθησίας.

Ο δημιουργός μιας πρωτότυπης βάσης δεδομένων απολαμβάνει τις εξουσίες του ηθικού δικαιώματος και μια σειρά από περιουσιακές εξουσίες με τις οποίες εξασφαλίζεται κατά τρόπο ικανοποιητικό η οικονομική εκμετάλλευση της πνευματικής του δημιουργίας. Πρόκειται για απόλυτα δικαιώματα τα οποία η κοινοτική Οδηγία για την νομική προστασία των βάσεων δεδομένων καταγράφει ως πράξεις που υπόκεινται σε περιορισμούς (άρθρο 5), με την έννοια ότι για την πραγματοποίηση των πράξεων αυτών απαιτείται η προηγούμενη άδεια του δημιουργού. Ειδικότερα για το ακριβές περιεχόμενο του περιουσιακού δικαιώματος, στο άρθρο 3 του Ν.2121/1993 αναγνωρίζονται στο δημιουργό μιας βάσης δεδομένων τα αποκλειστικά δικαιώματα να επιτρέπει ή να απαγορεύει

- α) την προσωρινή ή διαρκή αναπαραγωγή της βάσης δεδομένων με κάθε μέσο και μορφή,
- β) την ανακοίνωση, επίδειξη ή παρουσίαση της βάσης δεδομένων στο κοινό,
- γ) οποιαδήποτε μορφή διανομής της βάσης δεδομένων ή αντιγράφων της στο κοινό και τέλος,
- δ) τη μετάφραση, προσαρμογή, διευθέτηση και οποιαδήποτε άλλη μετατροπή της βάσης δεδομένων καθώς και οποιαδήποτε αναπαραγωγή, διανομή, ανακοίνωση, επίδειξη ή παρουσίαση στο κοινό των αποτελεσμάτων των πράξεων αυτών.

Είναι προφανές ότι το δικαίωμα αναπαραγωγής του δημιουργού μιας βάσης δεδομένων είναι ιδιαίτερα ευρύ και προορίζεται να καλύψει κάθε αναπαραγωγή, προσωρινή ή διαρκή, της βάσης δεδομένων. Στο αποκλειστικό δικαίωμα του δημιουργού και επομένως στην υποχρέωση λήψης σχετικής άδειας από τον τελευταίο υπόκεινται καταρχήν μια σειρά από ενέργειες που σχετίζονται άμεσα με το ψηφιακό περιβάλλον, όπως η ψηφιοποίηση μιας βάσης δεδομένων σε χαρτί μέσω *scanner*, η αναπαραγωγή μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων σε δισκέτα, σε CD -ROM ή στον σκληρό δίσκο ηλεκτρονικού υπολογιστή (ROM), η παραγωγή υλικού αντιγράφου σε χαρτί μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων διαμέσου εκτυπωτή, η φευγαλέα αναπαραγωγή μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων στην προσωρινή μνήμη RAM ή στην κρυφή μνήμη (*caching, cache*), ακόμη και η προσωρινή αναπαραγωγή μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων κατά την αναζήτηση ιστοσελίδων μέσω της πλοήγησης στο Διαδίκτυο (*browsing*).

Η εξουσία διανομής ή θέσης σε κυκλοφορία περιλαμβάνει μια σειρά από πράξεις με τις οποίες διατίθενται στο κοινό βάσεις δεδομένων που ενσωματώνονται σε υλικούς φορείς,

όπως η πώληση, η δωρεά, η ανταλλαγή, η εκμίσθωση και ο δημόσιος δανεισμός⁷. Μια από τις βασικές λειτουργίες των βιβλιοθηκών, δημόσιων και ιδιωτικών, πέρα από την διάθεση των βιβλίων και άλλων αντικειμένων για επιτόπια συμβουλευτική χρήση είναι και ο δανεισμός τους στο κοινό. Παρά το γεγονός ότι τόσο η κοινοτική Οδηγία 96/9/EK όσο και η παράγραφος 3 του άρθρου 3 του Ν.2121/1993 η οποία αναφέρεται στα δικαιώματα του δημιουργού μιας βάσης δεδομένων δεν αναφέρεται ρητά στην εξουσία δημόσιου δανεισμού, ο δημιουργός της βάσης δεδομένων απολαμβάνει και αυτή την εξουσία και κατά συνέπεια είναι απαραίτητη η προηγούμενη λήψη άδειας για τη διενέργεια του δανεισμού μιας βάσης δεδομένων στο κοινό. Πρέπει να σημειωθεί ότι η εξουσία του δημιουργού να απαγορεύει τον δανεισμό αναφέρεται αποκλειστικά στον δανεισμό που πραγματοποιείται στο κοινό από ιδρύματα ανοιχτά στο κοινό, όπως οι βιβλιοθήκες και όχι στον ιδιωτικό δανεισμό, ο οποίος εκφεύγει του πεδίου προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας⁸.

Ενώ η εξουσία διανομής και ο δημόσιος δανεισμός προϋποθέτουν τη διάθεση υλικού αντιγράφου της βάσης, κάθε άυλη διάθεση ή διάδοση της βάσης στο κοινό εμπίπτει στην εξουσία παρουσίασης στο κοινό. Για παράδειγμα, η μέσω του Διαδικτύου πρόσβαση σε προστατευόμενη βάση δεδομένων από τον διαδικτυακό τόπο της βιβλιοθήκης εμπίπτει στην εξουσία παρουσίασης στο κοινό. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η εξουσία παρουσίασης μιας μη ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων, όπως π. χ. της μη ψηφιακής βάσης δεδομένων μιας βιβλιοθήκης με τη μορφή καταλόγου, έχει στην πράξη πολύ περιορισμένο πεδίο εφαρμογής και θα μπορούσε θεωρητικά να περιλάβει πράξεις όπως η παρουσίαση ή επίδειξη της βάσης λεκτικά και οπτικά σε κύκλο προσώπων ευρύτερο του άμεσου στενού οικογενειακού ή κοινωνικού περιβάλλοντος, όπως σε μια ομάδα χρηστών της βιβλιοθήκης π.χ. των μεταπτυχιακών φοιτητών.

Ο δημιουργός απολαμβάνει επίσης την εξουσία μετάφρασης, προσαρμογής, διευθέτησης και οποιαδήποτε άλλης μετατροπής της βάσης δεδομένων. Η εξουσία αυτή είναι πολύ σημαντική γιατί επιτρέπει στο δημιουργό να έχει τον έλεγχο αναφορικά με όλες τις δυνατές τροποποιήσεις της βάσης του και τη δημιουργία νέων παράγωγων βάσεων δεδομένων που προκύπτουν από μεταβολές της δικής του βάσης. Ετσι, η αγορά ενός αντιτύπου μ π.χ. CD μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων που χρησιμοποιείται για την ηλεκτρονική ταξινόμηση ή αναζήτηση τίτλων σε μια βιβλιοθήκη, δεν παρέχει στον κάτοχο ή κύριο του αντιγράφου, στην

⁷ *Μαρίνος Μ.Θ.*, Πνευματική ιδιοκτησία, δεύτερη έκδοση, εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, 2004, σελ. 157.

⁸ *Μαρίνος Μ.Θ.*, ό.π., σελ. 162.

περίπτωσή μας στη βιβλιοθήκη, το δικαίωμα της διενέργειας προσαρμογών και άλλων τροποποιήσεων, εκτός εάν η εξουσία αυτή παραχωρείται ρητά με σύμβαση.

Αναφορικά με τις εξαιρέσεις ή περιορισμούς των περιουσιακών εξουσιών του δημιουργού μιας βάσης δεδομένων, στο κείμενο της κοινοτικής Οδηγίας προβλέπεται η δυνατότητα περιορισμού των εξουσιών στην περίπτωση της χρήσης της βάσης για ερευνητικούς ή εκπαιδευτικούς σκοπούς και στην περίπτωση χρήσης της για λόγους δημόσιας ασφάλειας ή για τους σκοπούς δικαστικής ή διοικητικής διαδικασίας.

Επίσης ρητά ορίζεται ότι ο νόμιμος χρήστης μιας βάσης δεδομένων ή αντιγράφων της μπορεί να εκτελέσει χωρίς την άδεια του δημιουργού οποιαδήποτε από τις πράξεις που εμπίπτουν στις εξουσίες του δημιουργού οι οποίες είναι αναγκαίες για την πρόσβαση στο περιεχόμενο της βάσης και την κανονική χρησιμοποίησή της. Η πρόσβαση και η χρήση μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων προυποθέτουν αναγκαστικά τη διενέργεια πράξεων που εμπίπτουν στο δικαίωμα μονοπώλιο του δημιουργού, π.χ. την προσωρινή μη διαρκή αναπαραγωγή της βάσης. Στο πλαίσιο αυτό, κρίνεται αναγκαίος ο προσδιορισμός της έννοιας του νόμιμου χρήστη μιας βάσης δεδομένων. Η έννοια αυτή δεν ορίζεται ούτε από τον κοινοτικό ούτε από τον εθνικό νομοθέτη.

Στο περιβάλλον λειτουργίας των βιβλιοθηκών, η έννοια του νόμιμου χρήστη προσδιορίζεται στη συλλογική άδεια χρήσης που παραχωρείται από τον δικαιούχο στη βιβλιοθήκη. Ετσι, ως νόμιμος χρήστης συχνά λογίζεται τόσο η βιβλιοθήκη και το απασχολούμενο σ' αυτήν προσωπικό όσο και οι εγγεγραμμένοι στους καταλόγους των χρηστών της βιβλιοθήκης, ενώ παράλληλα προσδιορίζονται με σαφήνεια και οι επιτρεπόμενοι όροι της χρήσης. Αντίθετα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως νόμιμος χρήστης το πρόσωπο που χρησιμοποιεί μια ηλεκτρονική βάση δεδομένων χωρίς να έχει εγγραφεί ως συνδρομητής στη βιβλιοθήκη, π.χ. τρίτο πρόσωπο στο οποίο έχει δοθεί ο αυστηρά προσωπικός κωδικός πρόσβασης και χρήσης ή τρίτος που μπαίνει στη βιβλιοθήκη χωρίς σχετική άδεια.

Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αντικείμενο της προστασίας μιας βάσης δεδομένων από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας είναι η πρωτότυπη επιλογή ή διευθέτηση του περιεχομένου της βάσης δεδομένων και όχι το περιεχόμενο αυτό καθαυτό. Τα επιμέρους περιεχόμενα της βάσης είναι δυνατό να προστατεύονται ατομικά από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας εφόσον παρουσιάζουν πρωτοτυπία π.χ. τα πρωτότυπα ποιήματα που εμπεριέχονται σε βάση δεδομένων, ενώ το σύνολο ή ουσιώδες μέρος του περιεχομένου δύναται να προστατεύεται από το δικαίωμα ειδικής φύσης του κατασκευαστή όπως αναλυτικά θα δούμε πιο κάτω.

Ετσι, σε μια βάση δεδομένων μπορεί να συρρέουν πολλαπλά επίπεδα ή κύκλοι προστασίας αναφορικά με διαφορετικά τμήματα αυτής. Το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύει τη δομή ή επιλογή των περιεχομένων (σκελετός της βάσης), κάθε επιμέρους περιεχόμενο μπορεί εφόσον είναι πρωτότυπο να προστατεύεται από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, το σώμα του πληροφοριακού οργανισμού (corpus) προστατεύεται από το δικαίωμα ειδικής φύσης

2. Η προστασία από το δικαίωμα ειδικής φύσης

Η προστασία του περιεχομένου των βάσεων δεδομένων από το δικαίωμα ειδικής φύσης του κατασκευαστή της βάσης αποτελεί τη βασική καινοτομία της Οδηγίας. Η προστασία της δομής ή επιλογής των περιεχομένων από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας κρίθηκε ανεπαρκής ή ιδιαίτερα «λεπτή», δεδομένου ότι τελικό και κύριο αντικείμενο αναζήτησης του τελικού χρήστη της βάσης δεδομένων είναι οι εμπειροχόμενες σ' αυτήν πληροφορίες και έργα και όχι η διάρθρωση ή η επιλογή των περιεχομένων.

Σύμφωνα με το άρθρο 45^A του Ν.2121/1993 ο κατασκευαστής της βάσης έχει το δικαίωμα να απαγορεύει την εξαγωγή ή/και την επαναχρησιμοποίηση του συνόλου ή ουσιώδους μέρους του περιεχομένου της βάσης δεδομένων, αξιολογούμενου ποιοτικά ή ποσοτικά, εφόσον η απόκτηση, ο έλεγχος ή η παρουσίαση του περιεχομένου της βάσης δεδομένων καταδεικνύουν ουσιώδη ποσοτική ή ποιοτική επένδυση. Επίσης, ορίζεται ότι δεν επιτρέπεται η επανειλημμένη και συστηματική εξαγωγή ή/και επαναχρησιμοποίηση επουσιωδών μερών του περιεχομένου της βάσης δεδομένων, εφόσον συνεπάγεται τη διενέργεια πράξεων που έρχονται σε σύγκρουση με την κανονική εκμετάλλευση της βάσης δεδομένων ή θίγουν αδικαιολόγητα τα νόμιμα συμφέροντα του κατασκευαστή της βάσης

Το δικαίωμα χορηγείται στον κατασκευαστή της βάσης και όχι στο δημιουργό αυτής, δηλαδή στο φυσικό ή νομικό πρόσωπο που αναλαμβάνει την πρωτοβουλία και τον κίνδυνο των επενδύσεων. Η καταβολή ουσιώδους επένδυσης από τον κατασκευαστή αποτελεί την προϋπόθεση της χορήγησης της προστασίας ειδικής φύσης. Η επένδυση, η οποία μπορεί να λαμβάνει διάφορες μορφές, όπως η διάθεση χρηματοδοτικών μέσων ή η δαπάνη χρόνου, προσπαθειών και ενέργειας, πρέπει να είναι ουσιώδης και αφορά συγκεκριμένα στάδια της κατασκευής της βάσης δεδομένων και συγκεκριμένα την απόκτηση των περιεχομένων, την επαλήθευση ή τον έλεγχο τους και την παρουσίασή τους.

Ως εξαγωγή νοείται η μόνιμη ή προσωρινή μεταφορά του συνόλου ή ουσιώδους μέρους του περιεχομένου της βάσης δεδομένων σε άλλο φορέα με οποιοδήποτε μέσο ή με οποιαδήποτε

μορφή. Η έννοια της εξαγωγής καλύπτει πράξεις όπως η αναπαραγωγή των περιεχομένων μιας βάσης δεδομένων ηλεκτρονικής ή παραδοσιακής σε χαρτί σε νέο υλικό φορέα (σε χαρτί μέσω φωτοτυπίας, εκτυπωτή ή άλλων μεθόδων, σε δισκέτα, στον σκληρό δίσκο ηλεκτρονικού υπολογιστή, σε CD-ROM, CD-I, κλπ.) καθώς και οποιαδήποτε προσωρινή ψηφιακή αναπαραγωγή μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων, όπως στην προσωρινή μνήμη (RAM) ή στην κρυφή μνήμη (*caching*) ηλεκτρονικού υπολογιστή ή ακόμη και η φευγαλέα αναπαραγωγή που συνεπάγεται η οποιαδήποτε πλοήγηση στο διαδίκτυο (*browsing*).

Ως επαναχρησιμοποίηση θεωρείται η οποιασδήποτε μορφής διάθεση του συνόλου ή ουσιώδους μέρους μιας βάσης δεδομένων στο κοινό, με διανομή αντιγράφων, εκμίσθωση, μετάδοση με άμεση επικοινωνία ή άλλες μορφές. Σύμφωνα με ρητή πρόβλεψη, ο δανεισμός στο κοινό δεν συνιστά πράξη εξαγωγής ή επαναχρησιμοποίησης.⁹ Σκοπός της διάταξης είναι ο αποκλεισμός της εφαρμογής της προστασίας ειδικής φύσης σε περιπτώσεις που το σύνολο ή ουσιώδες μέρος του περιεχομένου της βάσης δεδομένων διατίθεται προς χρήση στο κοινό για περιορισμένο χρονικό διάστημα, εφόσον η πράξη αυτή γίνεται όχι για άμεσο ή έμμεσο οικονομικό ή εμπορικό όφελος από ιδρύματα που είναι ανοιχτά στο κοινό¹⁰. Είναι προφανές ότι η συγκεκριμένη διάταξη προορίζεται να καλύψει τη δράση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και δημόσιων βιβλιοθηκών που θέτουν στη διάθεση σπουδαστών και ερευνητών το περιεχόμενο βάσεων δεδομένων.

Και το δικαίωμα ειδικής φύσης του κατασκευαστή γνωρίζει κάποιους περιορισμούς ή εξαιρέσεις, αντίστοιχους προς τους περιορισμούς των δικαιωμάτων που απολαμβάνει ο δημιουργός μιας βάσης δεδομένων που προστατεύεται από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας. Οι περιορισμοί αυτοί αφορούν την εξαγωγή ή επαναχρησιμοποίηση του περιεχομένου της βάσης για εκπαιδευτικούς ή ερευνητικούς σκοπούς ή για λόγους δημόσιας ασφάλειας ή για σκοπούς δικαστικής ή διοικητικής διαδικασίας.

Τα δικαιώματα του δημιουργού της βάσης δεδομένων και τα δικαιώματα του κατασκευαστή είναι δυνατό να συρρέουν, εφόσον η βάση δεδομένων παρουσιάζει πρωτότυπη δομή ή επιλογή των περιεχομένων και ουσιώδη επένδυση. Η χρονική διάρκεια της προστασίας είναι διαφορετική για τις δυο μορφές προστασίας. Η προστασία από τις διατάξεις του δικαίου

⁹ Άρθρο 45Α παρ.2 Ν.2121/1993 (άρθρο 7 παρ.2 Οδηγίας).

¹⁰ Πρόκειται για την περίπτωση του δημόσιου δανεισμού, όπως αυτός ορίζεται στο κείμενο της οδηγίας 92/100/ΕΟΚ της 19ης Νοεμβρίου 1992 σχετικά με το δικαίωμα εκμίσθωσης, το δικαίωμα δανεισμού και ορισμένα δικαιώματα συγγενικά προς την πνευματική ιδιοκτησία στον τομέα των προϊόντων της διανοίας (ΕΕΕΚ αριθμ. L 346/61-27.11.1992).

πνευματικής ιδιοκτησίας χορηγείται για όλη τη ζωή του δημιουργού και για εβδομήντα χρόνια μετά το θάνατό του, ενώ η προστασία του δικαιώματος ειδικής φύσης ισχύει για δεκαπέντε χρόνια από την περάτωση της κατασκευής της βάσης δεδομένων, ενώ είναι δυνατό να υπάρξει ανανέωση της προστασίας εάν αποδειχθεί η καταβολή νέας ουσιώδους επένδυσης.

B. Οι βάσεις δεδομένων ως ηλεκτρονικά εργαλεία αναζήτησης στις βιβλιοθήκες

Στις σύγχρονες βιβλιοθήκες οι ηλεκτρονικές μηχανές αναζήτησης τείνουν να αντικαταστήσουν τα παραδοσιακά ευρετήρια και τους έντυπους καταλόγους που επιτρέπουν την ταχύτερη αναζήτηση και ανεύρεση της πληροφορίας. Η πρωτοβουλία της διεξαγωγής της διαδικασίας αναζήτησης μετατοπίζεται ακόμη περισσότερο στον χρήστη, ο οποίος οφείλει να επιλέξει τις κατάλληλες λέξεις-κλειδιά, ωστόσο η επιλογή της λέξης-κλειδί δεν είναι παρά η κορυφή του παγόβουνου σε ένα σύνθετο σύστημα αναζήτησης, το οποίο ακολουθεί συγκεκριμένη και πολύ αυστηρή αρχιτεκτονική.

Από αμιγώς λειτουργική άποψη, η εισαγωγή της κατάλληλης λέξης που αποτελεί το κλειδί της αναζήτησης οδηγεί στον παροχή συγκεκριμένης πληροφορίας που υποδεικνύει τον τόπο στον οποίο βρίσκεται ο αναζητούμενος τίτλος. Στο πλαίσιο αυτό, η μηχανή αναζήτησης δεν είναι παρά ένα εκσυγχρονισμένο ψηφιακό ευρετήριο, το οποίο παρέχει πληροφορίες για το αντικείμενο της αναζήτησης, ενώ σπανιότερα προσφέρει άμεση πρόσβαση στο αναζητούμενο πληροφοριακό περιεχόμενο αυτό καθεαυτό.

Οι ηλεκτρονικοί κατάλογοι και γενικότερα τα ηλεκτρονικά εργαλεία αναζήτησης που χρησιμοποιούνται στις βιβλιοθήκες εμπίπτουν στον ευρύτατο εννοιολογικό ορισμό των βάσεων δεδομένων που καθιερώθηκε με την κοινοτική Οδηγία. Πρώτον, διότι αποτελούν συλλογές πληροφοριών με συγκεκριμένη δομική και θεματική οργάνωση. Δεύτερον, διότι παρέχουν ατομική πρόσβαση στην αναζητούμενη πληροφορία. Οι μηχανές ή τα εργαλεία αναζήτησης των βιβλιοθηκών αποτελούν σύνθετους πληροφοριακούς οργανισμούς, οι οποίοι λειτουργούν ως οργανωμένα πολυσυλλεκτικά συστήματα διαχείρισης ενός σώματος πληροφοριών. Σε αντίθεση με τις μηχανές αναζήτησης που χρησιμοποιούνται για την ανίχνευση πληροφοριών στον αχανή χώρο του Διαδικτύου, οι μηχανές αναζήτησης των βιβλιοθηκών λειτουργούν ως βάσεις δεδομένων εφόσον χρησιμοποιούνται για την αναζήτηση και ανεύρεση ατομικώς προσιτών πληροφοριών μέσα σ'ένα νοηματικά συμπαγές και συναφές πληροφοριακό corpus, αυτό της βιβλιοθήκης¹¹.

¹¹ Βλ. *Συνοδινού Τ.Ε.*, Η νομική προστασία των βάσεων δεδομένων, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 33.

Ωστόσο, το ζήτημα του νομικού τους χαρακτηρισμού διαφέρει από αυτό της προστασίας τους. Όπως σημειώθηκε και πιο πάνω, η προστασία του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας, δηλαδή η προστασία όλων αυτών των εργαλείων ως πρωτότυπων έργων του πνεύματος, παρέχεται μόνο εφόσον διαπιστωθεί η ύπαρξη πρωτότυπης διευθέτησης ή επιλογής των περιεχομένων τους. Και στο μέτρο που η λειτουργία της δομικής και θεματικής οργάνωσης πραγματοποιείται αποκλειστικά χάρη σ'ένα προϋπάρχον τυποποιημένο πρόγραμμα ηλεκτρονικού υπολογιστή η διαπίστωση της πρωτοτυπίας δεν θα είναι πάντοτε εύκολη υπόθεση. Πράγματι, η χορήγηση της προστασίας του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας προϋποθέτει τη διαπίστωση δημιουργικής αυθαιρεσίας εκ μέρους του φυσικού προσώπου που οργανώνει το δομικό και θεματικό σκελετό της βάσης, δηλαδή της διενέργειας επιλογών που υπερβαίνουν την απλή αυτοματοποιημένη εκτέλεση μιας μεθόδου. Αναφορικά με τις μηχανές ή τα εργαλεία αναζήτησης των βιβλιοθηκών που απλώς παραπέμπουν στους αναζητούμενους τίτλους χωρίς να παρέχουν άλλες πληροφορίες, η αναζήτηση της ύπαρξης πρωτοτυπίας ως προς την επιλογή των περιεχομένων τους συχνά θα αποβαίνει άκαρπη, δεδομένου ότι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων επιδιώκεται η εξαντλητική παράθεση και καταγραφή όλων των ευρισκόμενων στη βιβλιοθήκη τίτλων και κατά συνέπεια δεν πραγματοποιούνται συνήθως δημιουργικές επιλογές ή αποκλεισμοί αναφορικά με τα περιεχόμενα.

Ακόμη και εάν εκ των πραγμάτων πραγματοποιείται κάποια επιλογή εφόσον τα περιεχόμενα της βάσης δεδομένων ταυτίζονται ουσιαστικά με τα συγκεκριμένα περιεχόμενα που αποτελούν τους υπάρχοντες στη βιβλιοθήκη τίτλους και κατά συνέπεια όχι όλα τα δυνατά περιεχόμενα ανά γνωστικό τομέα, π.χ. η βάση δεδομένων της βιβλιοθήκης του Τμήματος Νομικής του Α.Π.Θ. περιλαμβάνει αποκλειστικά τους υπάρχοντες και διαθέσιμους τίτλους που βρίσκονται στα ράφια της βιβλιοθήκης στο γενικό θεματικό αντικείμενο «ποινικό δίκαιο» αλλά όχι όλα τα εγχειρίδια ποινικού δικαίου που έχουν δημοσιευτεί στην Ελλάδα, η επιλογή αυτή είναι αναγκαστική και όχι το αποτέλεσμα της εκδήλωσης δημιουργικής ελεύθερης βούλησης. Κατά συνέπεια, επανερχόμενοι στο παράδειγμά μας, η βάση δεδομένων της βιβλιοθήκης του Τμήματος Νομικής θα είναι διαφορετική ως προς τα περιεχόμενα από αυτήν του Τμήματος Νομικής του Δημοκριτείου Πανεστημίου, ωστόσο η επιλογή των περιεχομένων δεν θα είναι πιθανότατα πρωτότυπη.

Φυσικά, θα μπορούσε να διαπιστωθεί η ύπαρξη επιλογών ως προς τον τρόπο οργάνωσης και διευθέτησης των περιεχομένων, και συνεπώς η προστασία του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας είναι δυνατό να χορηγείται χάρη στην πρωτότυπη διάταξη των περιεχομένων. Η χρήση ενός ή πολλαπλών προγραμμάτων ηλεκτρονικού υπολογιστή για την δομική οργάνωση της βάσης δεν αποκλείει την ύπαρξη επιλογών, οι οποίες μάλιστα ενδέχεται να εμφορούνται

από και να εξωτερικεύουν πολύ μεγαλύτερη δημιουργικότητα, κρίση, εν τέλει υποκειμενικότητα απ'ότι σε ένα παραδοσιακό μη ηλεκτρονικό εργαλείο αναζήτησης¹².

Οι επιλογές αυτές είναι δυνατό να εκδηλώνονται σε δυο επίπεδα, ένα εσωτερικό μη ορατό από τον τελικό χρήστη της βάσης δεδομένων και ένα εξωτερικό. Ο σχεδιασμός και ο σχηματισμός των αρχείων και υποαρχείων που θα αποτελέσουν τα διάφορα θεματικά σύνολα και υποσύνολα της βάσης τόσο ανά είδος όσο και κατά αριθμό, αλλά και η φυσική τοποθέτηση τους συχνά συνιστούν το αποτέλεσμα δημιουργικών επιλογών που καταλήγουν στην εσωτερική μη ορατή δομή της μηχανής αναζήτησης. Παράλληλα, δημιουργικές επιλογές είναι δυνατό να εκδηλώνονται και κατά την οργάνωση του ιδεατού τρόπου παρουσίασης των περιεχομένων σε ένα εξωτερικό πλέον επίπεδο φιλικής προς τον χρήστη δομικής οργάνωσης και παρουσίασης των περιεχομένων. Η χρήση σημάτων, λογοτύπων ή γραφικών, η επιλογή και η χρήση ειδικότερων λειτουργικών εργαλείων, όπως το ευρετήριο ή ο θησαυρός, η συνοδευτική παρουσία κειμένων ή ήχων αποτελούν τα μέσα έκφρασης του συστήματος αναζήτησης, τα οποία μπορούν να εκδηλώνουν δημιουργικές επιλογές. Η αναζήτηση της πρωτοτυπίας, συνεπώς, είναι πολυεπίπεδη και πολυσύνθετη, κατ'αναλογία προς τον σύνθετο χαρακτήρα του πληροφοριακού εργαλείου αναζήτησης.

Για παράδειγμα, μια μηχανή αναζήτησης η οποία θα προσφέρει μια ιδιαίτερα απλοποιημένη δυνατότητα αναζήτησης με τη χρήση ενός απλού παραθύρου βάσει ιδιαίτερα κοινών κριτηρίων π.χ. όνομα συγγραφέα ή τίτλο έργου ή γενικά θεματική π.χ. αστικό δίκαιο, δεν παρουσιάζει πρωτοτυπία ως προς αυτή της την λειτουργία, δηλαδή ως προς τον αρχικό τρόπο αναζήτησης της πληροφορίας από τον χρήστη ο οποίος εξάλλου πρέπει να παραμένει ιδιαίτερα απλός για την ευχερέστερη και φιλικότερη χρήση. Ωστόσο, το ειδικότερο αυτό εργαλείο αρχικής αναζήτησης είναι μέρος ενός πολυσύνθετου συνόλου, το οποίο μπορεί να παρουσιάζει πρωτοτυπία σε άλλα επίπεδα. Εάν π.χ. η αρχική αναζήτηση με όνομα του συγγραφέα πέρα από τους τίτλους παρέχει κατ'επιλογήν του χρήστη τη δυνατότητα πρόσβασης σε μια ή περισσότερες επιπλέον θεματικές ενότητες με πληροφορίες για το έργο και τη ζωή του συγγραφέα σε κείμενο ή σε οπτικοακουστική μορφή ή με κριτικές για το έργο του ή εάν ταυρόχρονα παρέχεται και κατάλογος των έργων του που δεν βρίσκονται στη βιβλιοθήκη αλλά μπορούν να αναζητηθούν σε άλλες βιβλιοθήκες με συγκεκριμένες αναφορές σε ποιες, η επιλογή της συμπερίληψης αυτών των επιπλέον πληροφοριών στη βάση είναι δυνατό να συνιστά πρωτότυπη επιλογή των περιεχομένων, ενώ τρόπος ευέλικτης

¹² Hicks J., Copyright and Computer Databases, Copyright Law Symposium, n°37, Nathan Burkan Memorial Competition, American Society of composers, authors and publishers, Columbia University Press, New York, 1990, σελ. 117.

παρουσίασης τους στον χρήστη είναι δυνατό να αποτελεί πρωτότυπη διάταξη των περιεχομένων.

Το ζήτημα της χρήσης τυποποιημένων λογισμικών και εργαλείων αναζήτησης για την ανάπτυξη του ίδιου συστήματος αναζήτησης πληροφοριών κάθε βιβλιοθήκης δεν αποκλείει από μόνο του την ύπαρξη πρωτοτυπίας. Συχνά, η δημιουργία της μηχανής αναζήτησης της βιβλιοθήκης θα προκύπτει από την τροποποίηση ή την προσαρμογή ενός τυποποιημένου εργαλείου αναζήτησης. Στο πλαίσιο αυτό, η μηχανή αναζήτησης θα αποτελεί ένα παράγωγο προϊόν της τυποποιημένης μηχανής αναζήτησης, το οποίο θα εξυπηρετεί αποκλειστικά τη συγκεκριμένη βιβλιοθήκη και το οποίο είναι δυνατό να είναι και αυτό πρωτότυπο. Φυσικά, για να είναι νόμιμη η δημιουργία του νέου εξειδικευμένου πλέον προϊόντος απαιτείται η προηγούμενη άδεια εκ μέρους του δικαιούχου του τυποποιημένου ηλεκτρονικού εργαλείου, η οποία και θα παρέχεται με λεπτομερείς συμβατικούς όρους.

Η ανυπαρξία πρωτοτυπίας, εξάλλου, δεν αποκλείει την προστασία των βάσεων δεδομένων των βιβλιοθηκών από το δικαίωμα ειδικής φύσης του κατασκευαστή. Τα περιεχόμενα της βάσης, ως σύνολο ή ως ουσιώδη υποσύνολα, είναι δυνατό να προστατεύονται από το δικαίωμα ειδικής φύσης, εφόσον διαπιστώνεται η καταβολή ουσιώδους επένδυσης κατά την απόκτηση, τον έλεγχο ή την παρουσίαση των περιεχομένων. Η διαπίστωση της καταβολής ουσιώδους ποιοτικής ή/και ποσοτικής επένδυσης κατά τα τρία αυτά στάδια της κατασκευής της βάσης δεδομένων συχνά θα διαπιστώνεται εύκολα αναφορικά με τις βάσεις δεδομένων των βιβλιοθηκών, δεδομένου ότι η κατασκευή τους κατά κανόνα προϋποθέτει και απαιτεί την καταβολή σημαντικών ανθρώπινων, τεχνικών και οικονομικών πόρων. Πράγματι, η δημιουργία του ηλεκτρονικού καταλόγου μιας βιβλιοθήκης αποτελεί μια ιδιαίτερα επίπονη, πολυσύνθετη και χρονοβόρα διαδικασία η οποία απαιτεί την συντονισμένη δράση πολλαπλών προσώπων. Η αναζήτηση των υπαρχόντων τίτλων, η ταξινόμηση, η επαλήθευση και η καταγραφή τους, η δημιουργία και ο σχηματισμός των ψηφιακών αρχείων με τις πληροφορίες για κάθε τίτλο ή συγγραφέα, η διασύνδεση των αρχείων και η λειτουργική φυσική αποθήκευσή τους, η δημιουργία του βασικού μοντέλου αναζήτησης των πληροφοριών και ο συνδυασμός του με εναλλακτικά εργαλεία αναζήτησης καθώς και η δημιουργία αυτών π.χ. θησαυρός, η δημιουργία και προσθήκη γραφικών απαιτούν την οργανωμένη προσπάθεια ειδικών με την κατάλληλη τεχνογνωσία, σημαντικό αριθμό ημερών και ωρών απασχόλησης αλλά και καταβολή σημαντικών χρηματικών πόρων. Οι σχέσεις μεταξύ των διαφόρων επί μέρους συντελεστών και του οργανισμού της βιβλιοθήκης θα διέπονται με λεπτομέρεια από τις μεταξύ τους συμβάσεις, ενώ η διοίκηση της βιβλιοθήκης θα φροντίζει να αποκτή με

μεταβιβάσεις τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί όλων των επιμέρους πρωτότυπων συμβολών.

II. Η μεταμόρφωση των βιβλιοθηκών υπό την επίδραση των νέων τεχνολογιών

Όπως ήδη σημειώθηκε, οι βιβλιοθήκες ανταποκρίνονται στις προκλήσεις της κοινωνίας της πληροφορίας και στις απαιτήσεις μιας νέας γενιάς χρηστών εξοικειωμένων με τις νέες τεχνολογίες, εκσυγχρονίζονται και διαθέτουν προς χρήση αλλά και δανεισμό εκτός από τα παραδοσιακά βιβλία και άλλες κατηγορίες έργων, όπως πολυμέσα, μουσικά, κινηματογραφικά ή οπτικοακουστικά έργα, ηλεκτρονικές εγκυκλοπαίδειες και λεξικά, ακόμη και προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών ή ηλεκτρονικά παιχνίδια.

Ο αμιγώς επιστημονικός ρόλος του βιβλιοθηκονόμου ως πολύτιμου συμβούλου του χρήστη σε κάθε στάδιο της αναζήτησης αλλά και αναφορικά με την ενημέρωση του χρήστη σχετικά με την επιτρεπτή χρήση των αντικειμένων που διατίθενται στο κοινό μέσω των βιβλιοθηκών καθιστά αναγκαία τη γνώση του νομικού πλαισίου προστασίας αυτών των νέων αντικειμένων, τα οποία συχνά αποτελούν βάσεις δεδομένων ή εμπεριέχουν βάσεις δεδομένων.

Η ειδική προστασία που παρέχεται στις νέες κατηγορίες έργων και γενικότερα το θεσμικό πλαίσιο προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας στο περιβάλλον των νέων τεχνολογιών παρουσιάζει ορισμένες σημαντικές διαφορές από τους κλασικούς κανόνες του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο περιορισμός της προστασίας στην περίπτωση της αναπαραγωγής για ιδιωτική χρήση. Επιτρέπεται η δημιουργία ιδιωτικού αντιγράφου ενός προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή ή μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων π.χ. μιας ηλεκτρονικής εγκυκλοπαίδειας ή ενός ηλεκτρονικού λεξικού που διατίθεται προς δανεισμό στο κοινό ; Ποιο το καθεστώς των δικαιωμάτων του χρήστη μιας τέτοιας συλλογής ; Στα ερωτήματα αυτά, θα επιχειρήσουμε να δώσουμε απάντηση στις παραγράφους που ακολουθούν.

Στο πλαίσιο αυτό, καταρχήν θα ασχοληθούμε με οροσμένα από τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του χρήστη βάσεων δεδομένων που διατίθεται ως αυτοτελή αντικείμενα προς χρήση από βιβλιοθήκες (Α), ενώ στη συνέχεια θα εξετάσουμε την εφαρμογή του καθεστώτος προστασίας των βάσεων δεδομένων στις ηλεκτρονικές ή εικονικές βιβλιοθήκες (Β).

A. Οι βάσεις δεδομένων, έργα προς χρήση και δανεισμό

Όπως σημειώθηκε ήδη, οι σύγχρονες βιβλιοθήκες παρέχουν τη δυνατότητα πρόσβασης και χρήσης σε νέες, άγνωστες στο παρελθόν, κατηγορίες έργων. Η έννοια της βιβλιοθήκης μεταβάλλεται και διευρύνεται, αφού εκτός από βιβλία διατίθενται πλέον στο κοινό και νέα μέσα..

Παραδείγματα βάσεων δεδομένων οι οποίες διατίθενται στο κοινό από βιβλιοθήκες είναι οι εγκυκλοπαίδειες, οι ανθολογίες, οι συλλογές περιοδικών (π.χ. η συλλογή “*Αρμενόπουλος*”) και οι ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων όπως η Westlaw ή η Lexis-Nexis. Η διάθεση των ηλεκτρονικών βάσεων δεδομένων στο κοινό από τις βιβλιοθήκες λαμβάνει διάφορες μορφές. Αναφερόμαστε τόσο στη χορήγηση της δυνατότητας επιτόπιας πρόσβασης σε ηλεκτρονική βάση δεδομένων από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή της βιβλιοθήκης ή ακόμη και από τον ιδιωτικό χώρο του χρήστη της βιβλιοθήκης με τη χρήση ειδικού κωδικού όσο και στη δυνατότητα χρήσης και δανεισμού της ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων π.χ. ηλεκτρονικής εγκυκλοπαίδειας ή λεξικού σε CD-ROM.

Ο δανεισμός της βάσης δεδομένων υπόκειται στην άδεια του δημιουργού εφόσον αυτή είναι πρωτότυπη¹³, ωστόσο δεν αποτελεί πράξη εξαγωγής ή επαναχρησιμοποίησης, δεν εμπίπτει δηλαδή στο πεδίο των εξουσιών του δικαιώματος ειδικής φύσης. Η έννοια του δημόσιου δανεισμού δεν περιλαμβάνει τη διάθεση για επί τόπου συμβουλευτική χρήση¹⁴.

Παρά τις όποιες αρχικές εντυπώσεις, η ρύθμιση για τον αποκλεισμό του δημόσιου δανεισμού από το πεδίο εφαρμογής της προστασίας ειδικής φύσης δεν μπορεί να εκληφθεί ως ουσιαστικός περιορισμός του νέου δικαιώματος προς όφελος του γενικού συμφέροντος και της ελεύθερης διακίνησης γνώσεων για ερευνητικούς ή εκπαιδευτικούς σκοπούς. Πέραν του γεγονότος ότι η διάθεση μέρους ή του συνόλου των περιεχομένων βάσης δεδομένων στο κοινό προς δανεισμό δεν συνιστά σε καμία περίπτωση μεταφορά πληροφοριακού περιεχομένου σε άλλο υπόθεμα (“εξαγωγή”), η μη εμπίπτουσα στην έννοια της “επαναχρησιμοποίησης” διάθεση στο κοινό προς δανεισμό που πραγματοποιείται από τη βιβλιοθήκη στις περιπτώσεις αυτές δεν καλύπτει εξίσου πράξεις εξαγωγής και επαναχρησιμοποίησης που τελούνται από το κοινό, δηλαδή από τους χρήστες της βιβλιοθήκης¹⁵. Οι τελευταίοι κατά τη χρήση της βιβλιοθήκης τελούν πράξεις¹⁶ που, εφόσον

¹³ Αιτιολογικό 24 της Οδηγίας 96/9/EOK.

¹⁴ Προϊμίο Οδηγίας 92/100/EOK.

¹⁵ *Gaudrat Ph.*, *Droit des nouvelles technologies*, ό.π., σελ. 410.

δεν καλύπτονται από τις εξαιρέσεις του δικαιώματος ειδικής φύσης δύνανται να συνιστούν “εξαγωγή” ή “επαναχρησιμοποίηση” του περιεχομένου της βάσης δεδομένων.

Στο πλαίσιο αυτών των προβλεπόμενων από το νόμο εξαιρέσεων του δικαιώματος του κατασκευαστή, οι νόμιμοι χρήστες της βιβλιοθήκης και συνεπώς και της βάσης δεδομένων που διατίθεται από τη βιβλιοθήκη μπορούν να εξάγουν ή/ και να επαναχρησιμοποιούν επουσιώδη μέρη του περιεχομένου της αξιολογούμενα ποιοτικά ή ποσοτικά για οποιονδήποτε σκοπό. Η ρύθμιση αυτή είναι πολύ σημαντική δεδομένου ότι αποτελεί αναγκαστικού δικαίου διάταξη που διασφαλίζει τα δικαιώματα του νόμιμου χρήστη της βάσης¹⁷. Αυτό σημαίνει, ότι οι κατασκευαστές δεν μπορούν να επιβάλλουν συμβατικά αντίθετη ρύθμιση, ενώ αν το κάνουν αυτή θα είναι άκυρη.

Επίσης μπορούν, χωρίς την άδεια του κατασκευαστή της βάσης δεδομένων, να εξάγουν ουσιώδες μέρος του περιεχομένου της για εκπαιδευτικούς ή ερευνητικούς σκοπούς, εφόσον αναφέρεται η πηγή και στο βαθμό που αυτό δικαιολογείται από τον επιδιωκόμενο μη εμπορικό σκοπό καθώς και να εξάγουν ή/ και να επαναχρησιμοποιήσουν ουσιώδες μέρος του περιεχομένου της βάσης για λόγους δημόσιας ασφάλειας ή για σκοπούς διοικητικής ή δικαστικής διαδικασίας.

Η εξαγωγή ή η επαναχρησιμοποίηση αποτελούν απαγορευμένες πράξεις μόνο εφόσον αφορούν το σύνολο ή ουσιώδες μέρος, αξιολογούμενου ποσοτικά ή ποιοτικά, του περιεχομένου της βάσης δεδομένων. Για την εκτίμηση του ουσιώδους ή όχι χαρακτήρα του μέρους του περιεχομένου βάσης δεδομένων που “εξάγεται” ή/και “επαναχρησιμοποιείται” από χρήστες βιβλιοθηκών ανοιχτών στο κοινό βάσει ποιοτικών κριτηρίων δεν θα ληφθεί υπόψη η σημασία ή αξία των δεδομένων για συγκεκριμένο χρήστη αλλά η αξία ή σημασία τους για τον μέσο χρήστη αυτού του είδους των συλλογών, μια και είναι προφανές ότι το εξαχθέν ή επαναχρησιμοποιηθέν από τον χρήστη μέρος των περιεχομένων θα είναι πάντοτε ουσιώδες γι’ αυτόν αφού θα αποτελεί το αντικείμενο της αναζήτησής. Σύμφωνα δε με την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΚ όσον αφορά την ερμηνεία του όρου ποιοτικώς ουσιώδες μέρος του περιεχομένου μιας βάσης δεδομένων, θα υπάρχει απαγορευμένη εξαγωγή ή/και επαναχρησιμοποίηση μόνο όταν η συλλογή, η η παρουσίαση ή η επαλήθευση του μέρους της

¹⁶ Π.χ. μεταφορά περιεχομένου σε άλλο υπόθεμα με φωτοτύπηση ή με πιστή αντιγραφή με το χέρι ή διάθεση στο κοινό αντιγράφου περιεχομένου βάσης δεδομένων που διατίθεται σε βιβλιοθήκη από καθηγητή σε αμφιθέατρο.

¹⁷ Σύμφωνα με το άρθρο 15 της Οδηγίας 96/9/ΕΚ, οποιαδήποτε συμβατική διάταξη που είναι αντίθετη προς την ρύθμιση αυτή είναι άκυρη.

βάσης που αποτελεί το αντικείμενο των πράξεων αυτών έχει απαιτήσει την καταβολή σημαντικών επενδύσεων¹⁸.

Ωστόσο, η ασφαλής διαπίστωση του ουσιώδους ή μη αναφορικά με το αντικείμενο της εξαγωγής ή της επαναχρησιμοποίησης είναι δυσχερής για τον απλό χρήστη της βάσης δεδομένων. Στο πλαίσιο αυτό, τα όρια της επιτρεπτής χρήσης θα προσδιορίζονται με λεπτομέρεια στη σύμβαση που συνδέει τη βιβλιοθήκη με τον κατασκευαστή της βάσης, ενώ οι όροι αυτοί θα μεταφέρονται με τη σειρά τους αυτούσιοι ως υποχρεώσεις του τελικού χρήστη. Ετσι, π.χ. είναι δυνατό να ορίζεται ότι αποτελεί ουσιώδη εξαγωγή η αναπαραγωγή περισσότερων από 100 λημμάτων ηλεκτρονικού λεξικού ή η αναπαραγωγή περισσότερο από το 20% των περιεχομένων ηλεκτρονικής εγκυκλοπαίδειας.

Οι συμβάσεις μεταξύ των βιβλιοθηκών και των κατασκευαστών ή εκδοτών βάσεων δεδομένων εμπεριέχουν στην συντριπτική πλειοψηφία τους προδιατυπωμένους όρους στους οποίους προσχωρούν οι βιβλιοθήκες. Ωστόσο, λογικό είναι οι βιβλιοθήκες συχνά να απορρίπτουν τις συμβάσεις εκείνες που προβλέπουν ευθύνη ή αυξημένη ευθύνη τους σε περίπτωση παραβίασης των όρων χρήσης των βάσεων δεδομένων από τους χρήστες της βιβλιοθήκης. Οι βιβλιοθηκονόμοι οφείλουν να ενημερώνουν τους χρήστες της βιβλιοθήκης για τους όρους της νόμιμης χρήσης της βάσης, να τους υποδεικνύουν τον ορθό τρόπο αναζήτησης και χρήσης του κωδικού εάν η πρόσβαση παρέχεται μετά την εισαγωγή ενός κωδικού χρήσης, να επιβλέπουν την τήρηση των όρων της σύμβασης από τους τελικούς χρήστες, ενώ εάν διαπιστώνεται η ύπαρξη παραβίασης εκ μέρους του χρήστη συχνά προβλέπεται ως συνέπεια η διακοπή της συνδρομής του στη βιβλιοθήκη.

Συχνά, οι νόμιμοι χρήστες της βάσης, βιβλιοθήκες και χρήστες των βιβλιοθηκών, επιδιώκουν εκτός από την πρόσβαση στη βάση δεδομένων ή το δανεισμό αυτής και τη δημιουργία ενός ιδιωτικού αντιγράφου. Πολύ σημαντικό, επομένως, είναι και το ζήτημα της δυνατότητας της αναπαραγωγής για ιδιωτική χρήση μιας βάσης δεδομένων που διατίθεται από βιβλιοθήκη. Στο πεδίο του δικαιώματος ειδικής φύσης, ενδιαφέρει η δυνατότητα εξαγωγής του συνόλου ή

¹⁸Πρόκειται για τις αποφάσεις της 9^{ης} Νοεμβρίου 2004 στις υποθέσεις C-203/02, C-46/02, C-444/02 και C-338/02. Η πρώτη προδικαστική παραπομπή πραγματοποιήθηκε στη Μ.Βρετανία. Βλ. C-203/02 : “*British Horseracing Board (BHB) et al. v. Willial Hill Organization Ltd*”, Court of Appeal, 31-8-2001. Ακολούθησαν οι προδικαστικές παραπομπές στις υποθέσεις C-46/02 : “*Fixtures Marketing Ltd v. Oy Veikkaus Ab*”, District Court Vantaa, 1-2-2002 (Φινλανδία), C-444/02-0R-1 : “*Fixtures Marketing Ltd κατά Οργανισμού Προγνωστικών Αγώνων Ποδοσφαίρου Α.Ε. (Ο.Π.Α.Π)*”, ΜονΠρωτΑθ 5302/2002, 2 Απριλίου 2002 (Ελλάδα) και C-338/02 : “*Fixtures Marketing Ltd v. AB Svenska Spel*”, Högsta Domstolen (Ανώτατο Ακυρωτικό), 10-9-2002 (Σουηδία). Βλ. *Hugenholtz P.B.*, The Database Right File, στην ιστοσελίδα <http://www.ivir.nl>.

ουσιώδους μέρους του περιεχομένου της βάσης για ιδιωτική χρήση. Στο σημείο αυτό, πρέπει να γίνει μια διάκριση.

Η ρύθμιση δεν είναι η ίδια για τις ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων και τις μη ηλεκτρονικές. Έτσι, ενώ επιτρέπεται η δημιουργία ενός ιδιωτικού αντιγράφου μιας μη ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων από το νόμιμο χρήστη, π.χ. ενός λεξικού σε έντυπη μορφή, απαγορεύεται η ιδιωτική αναπαραγωγή μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων π.χ. μιας ηλεκτρονικής συλλογής περιοδικών. Στο σημείο αυτό, πρέπει να σημειωθεί ότι απαγορεύεται εξίσου η αναπαραγωγή ενός προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή, ενώ επιτρέπεται μόνο η υπό όρους δημιουργία ενός εφεδρικού αντιγράφου από τον νόμιμο κάτοχο του προγράμματος, δηλαδή την βιβλιοθήκη αλλά όχι τους τελικούς χρήστες.

Εξίσου αυστηρή είναι εξάλλου η ρύθμιση και αναφορικά με την εξαγωγή του συνόλου ή ουσιώδους μέρους του περιεχομένου μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων για ιδιωτικούς σκοπούς. Ο χρήστης δεν μπορεί να εξάγει, ουσιαστικά να αναπαράγει π.χ. με εκτύπωση ή με εγγραφή στον σκληρό δίσκο του υπολογιστή του ουσιώδες μέρος του περιεχομένου μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων για ιδιωτικούς σκοπούς, ενώ είναι δυνατό να προβεί σε εξαγωγή ουσιώδους μέρους του περιεχομένου μιας μη ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων για ιδιωτική του χρήση.

Ωστόσο, στο μέτρο που η ιδιωτική αναπαραγωγή ή η εξαγωγή βάσεων δεδομένων που διατίθενται από βιβλιοθήκες γίνεται για ερευνητικούς σκοπούς, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι είναι δυνατή η δημιουργία ιδιωτικού αντιγράφου και ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων εφόσον αναφέρεται η πηγή και εφόσον αυτό δικαιολογείται από τον επιδιωκόμενο μη εμπορικό σκοπό.

Ο προσδιορισμός των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων του τελικού χρήστη βάσεων δεδομένων που παρέχονται από τις βιβλιοθήκες για άμεση επιτόπια χρήση ή δανεισμό αποτελούν σημαντικό τμήμα του πλαισίου προστασίας των βάσεων δεδομένων. Η ύπαρξη ενός λεπτομερούς και σαφούς συμβατικού πλαισίου χρήσης αποτελεί απαραίτητο προηγούμενο για την ομαλή χρήση βάσεων δεδομένων σε βιβλιοθήκες, αλλά πολύ περισσότερο για την λειτουργία των αμιγών ηλεκτρονικών βιβλιοθηκών που αποτελούν και αυτές βάσεις δεδομένων.

Θα κλείσουμε την παρουσίασή μας αυτή, με την αναφορά ορισμένα δικαικά ζητήματα που αφορούν τις βιβλιοθήκες του μέλλοντος, τις αμιγώς ηλεκτρονικές ή εικονικές βιβλιοθήκες.

B. Οι αμιγώς ηλεκτρονικές ή «εικονικές» βιβλιοθήκες

Η μετάβαση από τον χώρο της παραδοσιακής έκδοσης στο πεδίο της ηλεκτρονικής έκδοσης μεταβάλλει και τα δεδομένα που επικρατούν στο χώρο των βιβλιοθηκών. Η χρήση των νέων τεχνολογιών διευκολύνει σημαντικά την έρευνα, ενώ καθιστά το περιβάλλον των βιβλιοθηκών πιο φιλικό τόσο για τον χρήστη όσο και για τον βιβλιοθηκονόμο. Οι βιβλιοθήκες ακολουθούν την τύχη των βιβλίων και προσαρμόζονται σε νέα μοντέλα διάδοσης της γνώσης και παροχής πρόσβασης της πληροφορίας στο κοινό.

Στο ψηφιακό περιβάλλον, ο ρόλος του βιβλιοθηκονόμου είναι ακόμη πιο σημαντικός απ'ότι στο παρελθόν. Στις ηλεκτρονικές και στις εικονικές βιβλιοθήκες, οι πληροφορίες, οποιαδήποτε μορφή και αν λαμβάνουν, ηλεκτρονική ή μη, πρέπει να επιλεγούν και να αποτελέσουν αντικείμενο επεξεργασίας, ενώ κατά την αναζήτηση πληροφοριών στο Διαδίκτυο ο χρήστης έχει περισσότερο από ποτέ ανάγκη βοήθειας για να μπορέσει να βρει την κατάλληλη και χρήσιμη πληροφορία από την αχανή μάζα των πληροφοριών που κυκλοφορούν στο Διαδίκτυο. Την αναγκαιότητα της αποτελεσματικής συμβολής του βιβλιοθηκονόμου καταδεικνύει με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο η ακόλουθη περιγραφή : Το Διαδίκτυο είναι μια εικονική βιβλιοθήκη, ωστόσο όλα τα βιβλία έχουν πέσει στο πάτωμα και επιπλέον αλλάζουν συνεχώς θέση. Ο μόνος τρόπος για να βρεθεί μια τάξη στα ράφια της διαδικτυακής βιβλιοθήκης είναι η συνδρομή του βιβλιοθηκονόμου.

Στην σύγχρονη εποχή, τα βιβλία μεταμορφώνονται σε e-books και οι βιβλιοθήκες αποκτούν ηλεκτρονική μορφή. Η προσφορά της γνώσης μέσα από τις βιβλιοθήκες δεν γίνεται πλέον αποκλειστικά μέσα από τον φυσικό χώρο της βιβλιοθήκης, αλλά η αναζήτηση των τίτλων είναι δυνατό να πραγματοποιείται από τον προσωπικό χώρο του χρήστη. Από την απλή ηλεκτρονική βιβλιοθήκη (*bibliothèque numérique, digital library*), που παρέχει τη δυνατότητα της ηλεκτρονικής αναζήτησης τίτλων και καταλόγων στους οποίους προσδόθηκε ηλεκτρονική μορφή, περνάμε στην αμιγώς ηλεκτρονική ή «εικονική βιβλιοθήκη» (*bibliothèque virtuelle, virtual library*) η οποία υπάρχει μόνο στις οθόνες των υπολογιστών που συνδέονται στο Διαδίκτυο.

Μια εικονική βιβλιοθήκη προσφέρει τη δυνατότητα πρόσβασης σε εκατομμύρια σελίδες μέσω του Διαδικτύου, χάρη στην χρήση κατάλληλων προγραμμάτων πλοήγησης και ηλεκτρονικών εργαλείων αναζήτησης. Εάν, συνεπώς, επιχειρούσαμε να συνοψίσουμε τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά μιας εικονικής βιβλιοθήκης, αυτά είναι από τη μια η δημιουργία της ψηφιακής βιβλιοθήκης η οποία περιλαμβάνει όλα τα έγγραφα σε ψηφιακή μορφή με την κατάλληλη ταξινόμηση και από την άλλη η εικονικότητα (*virtuality*), δηλαδή η παροχή της δυνατότητας πρόσβασης από απόσταση χάρη στην λειτουργία κατάλληλων

δομών πληροφορικής.¹⁹ Σκοπός της εικονικής βιβλιοθήκης είναι είναι η παροχή πρόσβασης στην ψηφιακή γνώση, ενώ απαραίτητη προϋπόθεση για την ορθή λειτουργία της είναι η προηγούμενη ορθή ταξινόμηση και επεξεργασία με μορφή index των διαφόρων εγγράφων, έτσι ώστε να είναι δυνατή η μετέπειτα αναζήτηση τους με τη βοήθεια ηλεκτρονικών εργαλείων αναζήτησης. Στο πλαίσιο αυτό, βασική αρχή που διέπει την εικονική βιβλιοθήκη είναι όπως ακριβώς και στην αναλογική, η σωστή ταξινόμηση και δομική οργάνωση των περιεχομένων της. Η αρχιτεκτονική πληροφοριακή δομή μιας εικονικής βιβλιοθήκης είναι ιδιαίτερα περίπλοκη, δεδομένου ότι αποτελείται από πολλά επιμέρους δομικά στοιχεία τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους.

Το δομικό οργανωτικό μοντέλο της βάσης δεδομένων βρίσκεται στον πυρήνα της όλης διαδικασίας. Ενώ η γνώση βασικών κανόνων και αρχών του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας είναι απαραίτητη για την ασφαλή αναζήτηση κάθε μορφής πληροφορίας στο Διαδίκτυο, η κατανόηση του νομικού πλαισίου προστασίας των βάσεων δεδομένων από τον βιβλιοθηκονόμο είναι πολύ σημαντική, δεδομένου ότι οι ηλεκτρονικές ή εικονικές βιβλιοθήκες όχι μόνο παρέχουν πρόσβαση σε βάσεις δεδομένων αλλά είναι και οι ίδιες βάσεις δεδομένων.

Η δημιουργία ή η κατασκευή μιας ηλεκτρονικής βιβλιοθήκης είναι μια σύνθετη δραστηριότητα, η οποία προϋποθέτει και απαιτεί την συντονισμένη δράση πολλαπλών συντελεστών, άλλοι από τους οποίους θα συνεισφέρουν σε καθαρά εκτελεστικό και άλλοι σε δημιουργικό επίπεδο. Και αν η δημιουργία της ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων μιας αναλογικής βιβλιοθήκης αποτελεί ένα ομολογουμένως δύσκολο εγχείρημα, οι δημιουργικές δυνάμεις και οι οικονομικοί και υλικοτεχνικοί πόροι που απαιτούνται για τη δημιουργία μιας εξ ολοκλήρου ηλεκτρονικής βιβλιοθήκης είναι κατά πολύ πολλαπλάσια.

Η ψηφιοποίηση και μόνο των περιεχομένων και των τίτλων της εικονικής βιβλιοθήκης, η οποία και αποτελεί ένα μόνο από τα πολλαπλά στάδια κατασκευής της, αποτελεί ένα ιδιαίτερα χρονοβόρο και δαπανηρό εγχείρημα. Εξίσου χρονοβόρα είναι επίσης και η διαδικασία της συλλογής, της καταγραφής, της αρίθμησης αλλά και της δημιουργίας του index των περιεχομένων, τα οποία στη συνέχεια θα αποκτήσουν ψηφιακή μορφή. Απαραίτητη προϋπόθεση για την διενέργεια οποιασδήποτε ενέργειας αναφορικά με προστατευόμενα από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας περιεχόμενα είναι η προηγούμενη άδεια των δικαιούχων. Τόσο η ψηφιοποίηση όσο και η απόκτηση πρόσβασης και διάθεση στο

¹⁹ Balland M.H./Delavanne A./Fortino D./Loore S., Les bibliothèques virtuelles, Synthèse bibliographique, INSA, Lyon, 1999.

κοινό των περιεχομένων της εικονικής βιβλιοθήκης αποτελούν πράξεις εκμετάλλευσης, οι οποίες καλύπτονται από τις εξουσίες αναπαραγωγής και ψηφιακής διάχυσης.

Ωστόσο, όπως σημειώθηκε και πιο πάνω κομβικός άξονας της όλης διαδικασίας είναι η λειτουργία μιας ή περισσότερων βάσεων δεδομένων, η οποία άλλοτε θα προέρχεται από την τροποποίηση ή προσαρμογή μιας υπάρχουσας βάσης της οποίας η χρήση θα παραχωρείται συμβατικά και άλλοτε πιο σπάνια θα δημιουργείται στο πλαίσιο σύμβασης έργου ή εργασίας αποκλειστικά για λειτουργία στη συγκεκριμένη βιβλιοθήκη. Στη βάση αυτή θα ενσωματωθούν τα επιμέρους αρχεία, τα οποία θα αποτελέσουν το ψηφιακό περιεχόμενο της ηλεκτρονικής βιβλιοθήκης.

Στο μέτρο που η δομή ή διεύθυνση των περιεχομένων της βάσης θα είναι πρωτότυπη, αυτή θα απολαμβάνει την προστασία του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας. Εάν δεν πρόκειται για έργο που δημιουργήθηκε υπό καθεστώς μισθωτής εργασίας, η διοίκηση της βιβλιοθήκης θα απολαμβάνει τα πνευματικά δικαιώματα μόνο εφόσον της μεταβιβασθούν συμβατικά από το φυσικό πρόσωπο του δημιουργού. Από την άλλη, η διοίκηση της βιβλιοθήκης, η οποία και αποτελεί το νομικό πρόσωπο που έχει αναλάβει την πρωτοβουλία και τον κίνδυνο του εγχειρήματος της κατασκευής της βάσης, θα απολαμβάνει ab initio το δικαίωμα ειδικής φύσης του κατασκευαστή εφόσον διαπιστωθεί η καταβολή ουσιωδών επενδύσεων κατά την συλλογή, παρουσίαση και επαλήθευση του περιεχομένου.

I. Οι βάσεις δεδομένων ως εργαλεία αναζήτησης.....	4
A. Εισαγωγή στη δικαυκή προστασία των βάσεων δεδομένων.....	4
1. Η προστασία της βάσης δεδομένων από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας	6
2. Η προστασία από το δικαίωμα ειδικής φύσης	10
B. Οι βάσεις δεδομένων ως ηλεκτρονικά εργαλεία αναζήτησης στις βιβλιοθήκες	12
II. Η μεταμόρφωση των βιβλιοθηκών υπό την επίδραση των νέων τεχνολογιών	16
A. Οι βάσεις δεδομένων, έργα προς χρήση και δανεισμό.....	17
B. Οι αμιγώς ηλεκτρονικές ή «εικονικές» βιβλιοθήκες	20